

doi: 10.15584/tik.2021.36

Data nadesłania: 9.02.2021

Data recenzji: 3.07.2021, 6.07.2021

Odbiór medialny i społeczny filmu Joanny Kos-Krauze i Krzysztofa Krauzego *Papusza* z 2013 roku

Adrian Uljasz

Uniwersytet Rzeszowski

ORCID: 0000-0003-3831-4585

Media and Social Reception of the Film by Joanna Kos-Krauze and Krzysztof Krauze *Papusza* from 2013

Abstract: The film by Joanna Kos-Krauze and Krzysztof Krauze *Papusza* from 2013 is one of the main achievements in the recent history of Polish cinema. The creators took up a difficult topic for Poles and Roma. They referred to the negative image of the Roma community. They took up the popularization of the artist, not accepted by most compatriots. The work aroused great interest among viewers. *Papusza* has quite rich literature. However, the scientific issues that constitute the media reception of the work of J. Kos-Krauze and K. Krauze and its public reception were not undertaken. The article will discuss the press and metamedial internet reception of *Papusza*, including the issue of how this film will be received by viewers.

Keywords: feature film *Papusza* (2013), Polish film after 1989, reception, Kos-Krauze Joanna, Krauze Krzysztof

Słowa kluczowe: film fabularny *Papusza* (2013), film polski po 1989 r. recepcja, Joanna Kos-Krauze, Krzysztof Krauze

Wprowadzenie

Dzieło filmowe Joanny Kos-Krauze i Krzysztofa Krauzego *Papusza* z 2013 r. należy do głównych osiągnięć w polskim życiu filmowym z czasu dwóch pierwszych dekad XXI w. Bohaterką jest romska poetka Bronisława Wajs (*Papusza*). Twórcy podjęli temat trudny dla Polaków i Romów. W pierwszym przypadku odnieśli się do negatywnego obrazu społeczności romskiej. W drugim zajęli się popularyzacją artystki, nieakceptowanej przez większość rodaków. Film wzbudził duże zainteresowanie wśród widzów.

Jest to pierwszy polski film w języku romskim. Część dialogów nagrano po polsku¹. Dialogom romskim towarzyszą napisy z polskim przekładem².

Przed 2013 r. powstały dwa dokumenty filmowe o Papuszy – *Papusza* Mai i Ryszarda Wójcików (1974)³ oraz *Historia Cyganki* Grega Kowalskiego (1991)⁴. Miały nieporównywalnie mniejszy zasięg społeczny od filmu fabularnego Kos-Krauze i Krauzego.

Film *Papusza* ma dosyć bogatą literaturę. Poświęcono mu kilka artykułów naukowych⁵. Ogłoszono obszerne zestawienie bibliograficzne o Papuszy, a w nim wykazy części publikacji dotyczących filmu⁶. Nie podjęto jednak zagadnienia naukowego, jakie stanowi recepcja medialna obrazu Kos-Krauze i Krauzego oraz jego odbiór społeczny. O odbiorze medialnym pisał w niewielkim stopniu Adrian Zawadzki. Ograniczył się do analizy kilku recenzji⁷.

Autorzy publikacji o *Papuszy* podkreślają, iż film Kos-Krauze i Krauzego zaowocował dużym nasileniem się zainteresowania postacią Bronisławy Wajs⁸. Pomogła w tym także książka – reportaż literacki Angeliki Kuźniak pt. *Papusza*. Do wydania pozycji doszło w tym samym roku, co do premiery filmu, czyli w 2013, w Wydawnictwie Czarnym w Wołowcu⁹. Krzysztof Wasilewski celnie stwierdził, iż „Za sprawą filmu fabularnego w reżyserii Joanny Kos-Krauze i Krzysztofa Krauze [...], a także książki autorstwa Angeliki Kuźniak, Bronisława Wajs-Papusza na dobre zagościła w rodzimej kulturze masowej”¹⁰.

¹ <http://www.film Polski.pl/fp/index.php?film=1228613> (dostęp 2.04.2020) (opis filmu *Papusza* z 2013 r. na portalu film Polski.pl).

² Zob. edycję na DVD: *Papusza* [film], 2013 r., reż. J. Kos-Krauze, K. Krauze, scenariusz J. Kos-Krauze, K. Krauze, DVD, Agora SA, Warszawa 2014 (131 minut).

³ <https://film Polski.pl> (dostęp 10.09.2021) (opis filmu *Papusza* z 1974 r.).

⁴ <https://film Polski.pl> (dostęp 10.09.2021) (opis filmu *Historia Cyganki* z 1991 r.).

⁵ Zob. I. Grodź, „Harfa Papuszy”. *Kwestie społeczne w „Papuszy” Krzysztofa Krauze i Joanny Kos-Krauze (2013)*, w: *Spoleczno-polityczne inspiracje w kulturze i sztuce audio-wizualnej*, red. Ł. Jureńczyk, Bydgoszcz 2016, s. 11–42; E. Wejbert-Wąsiewicz, *Biografia artystyczna i mit (na przykładzie Papuszy J. Kos-Krauze i K. Krauzego)*, „Kultura i Edukacja” 2016, nr 1, s. 117–139; M. Szoska, *Zatrzymana w kadrze... Filmowa Papusza*, w: *Wielka wędrówka i wielki postój. Wizerunki Romów w literaturze, historii, sztuce*, red. G. Pawlak, A. Sobieska, Warszawa 2017, s. 127–144.

⁶ Zob. Bronisława Wajs-Papusza (17.08.1908 – 8.02.1987). *Zestaw bibliograficzny*, oprac. A. Sokółka, D. Zielińska, Gorzów Wielkopolski 2018.

⁷ A. Zawadzki, *Papusza. Granice przynależności*, Szczecin 2018, s. 93–101.

⁸ Zob. np. K. Wasilewski, *Prasowe wizerunki Bronisławy Wajs-Papuszy, w: Cyganie/Romowie w Polsce. Dawne i współczesne konteksty 1964 roku. Księga dedykowana Panu Edwardowi Dębickiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin oraz sześćdziesiątą rocznicę pracy twórczej i artystycznej*, red. B.A. Orłowska, P. Krzyżanowski, Gorzów Wielkopolski 2015; P.J. Krzyżanowski, K. Wasilewski, *Papusza – od napiętnowanej do bohaterki*, w: *Bronisława Wajs-Papusza (1908–1987). Biografia i dziedzictwo*, red. D.A. Rymar, Gorzów Wielkopolski 2017, s. [67].

⁹ Zob. A. Kuźniak, *Papusza*, Wołowiec 2013.

¹⁰ K. Wasilewski, dz. cyt., s. [271].

W artykule zostanie omówiona na reprezentatywnych przykładach recepcja prasowa i metamedialna internetowa filmu *Papusza*, w tym sprawa jego odbioru społecznego.

Prasa wobec filmu *Papusza*

Obecność artystki w polskich mass mediach zaczęła się umacniać jeszcze przed premierą filmu, wraz z pojawianiem się wiadomości o pracach nad nim. Cennym źródłem informacji były wywiady prasowe z twórcami *Papuszy* – małżeństwem Krauze. Reżyser zaznaczyła w rozmowie z Dorotą Subbotką dla „Gazety Wyborczej” z jesieni 2010 r., że przekaże odbiorcom wiedzę na temat Romów¹¹. Artyści byli świadomi, iż popularyzacja wiedzy o nacjach i kulturach to podstawowy warunek przełamania uprzedzeń etnicznych. Z realizatorami filmu rozmawiali też redaktorzy i współpracownicy czasopism filmowych. W 2012 r. w czasopiśmie „FilmPro” ukazał się np. wywiad Macieja Wernio z autorami zdjęć do *Papuszy* – Wojciechem Staroniem i Krzysztofem Ptakiem¹².

Pod koniec 2011 r. Marta Strzelecka pisała w tygodniku „Wprost” o pracach nad *Papuszą*. Przypomniała o kontrowersyjności bohaterki tytułowej, wyklętej przez rodaków¹³. Podkreślenie tragicznego losu *Papuszy* dobrze służyło popularyzacji filmu. Autorka komentarza z 19 marca 2014 r. pod artykułem z „Wprost” podpisana Maria przekonywała z tolerancją, że utożsamia się z *Papuszą* jako Polka. Stwierdziła na temat swój i własnego środowiska: „Zawsze czytałam po kryjomu tak jak Ty. Jesteś Wielka”¹⁴.

W styczniu 2013 r. Łukasz Maciejewski zapowiadał film o *Papuszy* w artykule ogłoszonym w „Polityce”. Przytoczył wypowiedź K. Krauzego, że efekt pracy będzie miał wydźwięk feministyczny, bo powstaje opowieść filmowa o cygańskiej kobiecie – „wielkim artyście”¹⁵.

---

¹¹ D. Subbotka, *Papusza w sześciu odsłonach*. Rozmowa z Joanną Kos-Krauze, „Gazeta Wyborcza” 2010, nr 234, s. 16–17 (numer z 6 października 2010 r.). Edycja internetowa cytowanej publikacji: *Papusza w sześciu odsłonach*, rozmawiała D. Subbotka, 6 października 2010, https://wyborcza.pl/1,75410,8468946,Papusza_w_szesciu_odsłonach.html?disable-Redirects=true (dostęp 13.03.2020).

¹² M. Wernio, *Szlachetna prostota*, „FilmPro” 2012, nr 2, s. 43–49 (wywiad z W. Staroniem i K. Ptakiem).

¹³ M. Strzelecka, *Papusza wyklęta*, „Wprost” 2011, nr 51/52, s. 124–126; *Papusza wyklęta*, dodano: 11 grudnia 2011, <https://www.wprost.pl/284006/papusza-wyklęta.html> (dostęp 13.03.2020).

¹⁴ <https://www.wprost.pl/284006/papusza-wyklęta.html> (dostęp 13.03.2020).

¹⁵ Ł. Maciejewski, *Jestem moim życiorysem*, „Polityka” 2013, nr 1, s. 76–78; tenże, *Krzysztof Krauze i jego Papusza*, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kultura/1534027,2,krzysztof-krauze-i-jego-papusza.read?page=4&moduleId=5311> (dostęp 16.03.2020) (wersja internetowa publikacji Ł. Maciejewskiego).

Emocje czytelników prasy ogólnopolskiej oraz regionalnej wzbudzały sprawozdania z produkcji, szczególnie z planu filmowego, jak również inne publikacje na ten temat. Dużym wydarzeniem były prace na planie filmowym w skansenie w Nowym Sączu – Sądeckim Parku Etnograficznym (oddział nowosądeckiego Muzeum Okręgowego). W prasie nowosądeckiej i małopolskiej z października 2012 r. ukazywały się informacje o działaniach filmowców¹⁶. Sprawozdania z produkcji to dobra metoda promocji filmów. Cieszą się zainteresowaniem wśród mieszkańców regionów i miejscowości, w których realizowano zdjęcia. Teksty prasowe tego rodzaju, publikowane w czasopiśmie regionalnych i lokalnych, czyta wiele osób. Mają zasięg globalny, ponieważ często są dostępne w internecie, w przeciwieństwie do publikacji z periodyków filmowych.

Zainteresowanie prasy wzbudził przedpremierowy pokaz *Papuszy*, zaprezentowany na 48. Międzynarodowym Festiwalu Filmowym w Karlowych Warach. Festiwal odbył się na przełomie czerwca i lipca 2013 r. Małgorzata Sadowska napisała artykuł o *Papuszy* do tygodnika „Newsweek Polska” po obejrzeniu filmu w Karlowych Warach. Zwróciła uwagę na oryginalną konstrukcję dramaturgiczną filmu. Scenarzyści-reżyserzy zgodnie z jej stwierdzeniem nie przestrzegają chronologicznej ciągłości akcji. Przypomniała o trwałym negatywnym stosunku części cygańskich rodaków do *Papuszy*¹⁷.

Z odzewem prasowym spotkał się także przedpremierowy pokaz *Papuszy* w Andrychowie w Małopolsce w październiku 2013 r. Jeden z publicystów, autor z „Gazety Wyborczej”, podpisany gaw, postawił po pokazie retoryczne pytanie: „Papusza, film o romskiej poetce, pokazany w Andrychowie. Zmieni myślenie ludzi?”. Dystrybutor wybrał to miasto, bowiem w poprzednim miesiącu tamtejsi internauci zorganizowali antyromski hejt i odgrzali się mniejszości romskiej wypędzeniem z Andrychowa¹⁸.

Szczególnie dużo publikacji o filmie ukazało się bezpośrednio przed premierą z 15 listopada i po niej. Dziennikarze reklamowali produk-

¹⁶ Zob. m.in. P. Szeliga, *Każdy chce zobaczyć, jak się dziś robi kino. Spore tłumy na castingu do filmu o Papuszy. Filmowcy szukają w Sączu setki statystów*, „Gazeta Krakowska” 2012, nr 244, dodatek „Gazeta Nowosądecka”, s. B02 (18 października 2012 r.); tenże, *Papusza w Miasteczku Galicyjskim*, „Dziennik Polski” 2012, nr 245, dodatek „Kronika Małopolska”, s. B02 (19 października 2012 r.). Zob. też edycję internetową jednej z przywołanych wyżej publikacji drukowanych P. Szeligi, tenże, *Papusza w Miasteczku Galicyjskim*, 19 października 2012, <https://dziennikpolski24.pl/papusza-w-miasteczku-galicyjskim/ar/3189636> (dostęp 13.03.2020).

¹⁷ M. Sadowska, *Papusza. Historia znikania*, „Newsweek Polska” 2013, nr 28, s. 80–83 (numer z 8–14 lipca 2013 r.); też, *Papusza. Historia znikania*, <https://www.newsweek.pl/papusza-historia-znikania-newsweekpl/cq19egw> (dostęp 16.03.2020).

¹⁸ gaw (pseud.), „Papusza”, *film o romskiej poetce, pokazany w Andrychowie*. „Zmieni myślenie ludzi?”, 16 października 2013, https://wyborcza.pl/1,75398,14785644,_Papusza_film_o_romskiej_poetce_pokazany_w_Andrychowie_.html?disableRedirects=true (dostęp 14.03.2020).

cję, zamieszczając w prasie wywiady z Krauzem i Kos-Krauze. Mogli je przeczytać m.in. czytelnicy „Wysokich Obcasów” (dodatek do „GW”) ¹⁹, miesięczników „Fokus Historia” ²⁰ i „Kino” ²¹.

Internauci i czytelnicy czasopism lubią czytać wywiady z aktorami-wykonawcami ról w popularnych filmach. Jowita Budnik, czyli tytułowa Papusza, krótko przed premierą udzieliła wywiadu „Gazecie Stołecznej” (warszawski dodatek do „GW”). Podkreśliła, że starała się w pełni, naturalistycznie wcielić w kreowaną postać ²². W pierwszej połowie listopada udzieliła wywiadu również innemu popularnemu dziennikowi – „Rzeczpospolitej” ²³. Artystka chętnie rozmawiała z prasą także po premierze. Wywiady miały duży zasięg społeczny, gdyż dziennikarze przeprowadzili je dla poczytnych czasopism kobiecych ²⁴. Aktor Antoni Pawlicki, czyli filmowy Jerzy Ficowski, opowiadał w wywiadzie dla tygodnika „W Sieci” o po części pozytywnym i częściowo negatywnym przyjęciu *Papuszy* przez romskich widzów ²⁵.

Ważny rodzaj publikacji na temat filmów stanowią recenzje. Paweł T. Felis napisał recenzję filmu *Papusza* dla „Gazety Wyborczej” bezpośrednio po projekcji w Karlowych Warach. Docenił Joannę i Krzysztofa Krauze za oryginalny niechronologiczny układ akcji. Według niego powstało w ten sposób wrażenie, że historia bohaterki jest opowiadana z romskiej perspektywy i polski widz nie może w pełni poznać przedstawianej rzeczywistości ²⁶. Internauci wpisali kilka komentarzy pod wersją internetową publikacji P.T. Felisa. Jeden z nich wypowiedział 2 lipca 2013 r. pogląd, że, sądząc po zwiastunie, *Papusza* powinna mieć dynamiczną akcję. Bardzo spodobały

¹⁹ *Wyjście z dygotu*, z Joanną Kos-Krauze rozmawia M. Lankosz, „Wysokie Obcasy” 2013, nr 46, s. 10–14 (16 listopada 2013 r.).

²⁰ *Nasza czy ich Papusza?* O najnowszym filmie poświęconym cygańskiej poetce Papuszy z reżyserką i scenarzystką Joanną Kos-Krauze rozmawia J. Rolińska, „Fokus Historia” 2013, nr 11, s. 82–83 (zeszyt z listopada 2013 r.).

²¹ *Kto jest dziś Cyganem Europy?* Z Joanną Kos-Krauze i Krzysztofem Krauze rozmawia J. Sławińska, „Kino” 2013, nr 11, s. 13–16 (numer listopadowy).

²² A. Szawiel, *Byłam Cyganką*. Rozmowa z Jowitą Budnik, „Gazeta Wyborcza” 2013, nr 265, dodatek „Gazeta Stołeczna”, s. 6 (12 listopada 2013 r.).

²³ *Zagrać Cyganę. Jowita Budnik. Aktorka, która stworzyła kreację w „Papuszy” opowiada o poezji, pracy i urodzie*, „Rzeczpospolita” 2013, nr 264, s. A 12. Redakcja odsyłała czytelników do pełnej wersji wywiadu z aktorką dostępnej w Internecie na stronie rp.pl/kultura.

²⁴ Zob. np. *Jowita Budnik. Antygwiazda*, rozmawiał R. Praszyński, „Viva!” 2013, nr 24, s. 63–68 (numer datowany – 21 listopada 2013 r.).

²⁵ *Tajemnice taboru*. Z aktorem Antonim Pawlickim rozmawia J. Gajda-Zadworna, „W Sieci” 2013, nr 48, s. 59 (zeszyt z 2–8 grudnia 2013 r.). Zob. też *Premiera „Papuszy” w Olsztynie. Przyjadą twórcy i gwiazdy!*, 2013-11-06 [6 listopada 2013 r.], <http://orientacja.pl/178110,Premiera-Papuszy-w-Olsztynie-Przyjadą-twórcy-i-gwiazdy.html> (dostęp 14.03.2020). Przywołana publikacja internetowa spotkała się z krytyką ze strony olsztyńskiego internauty, który zarzucił w komentarzu autorowi pominięcie faktu występów Romów z Olsztyna w filmie *Papusza, Premiera „Papuszy” w Olsztynie...* (dostęp 14.03.2020).

²⁶ P.T. Felis, *Piękna siostra Nikifora*, „Gazeta Wyborcza” 2013, nr 152, s. 14.

mu się „wybitne” czarno-białe zdjęcia do całości produkcji z 2013 r. Autor komentarza podpisany nickiem „dylesid” prognozował w tym samym dniu: „Zapowiada się ciekawie”. Inna osoba, najprawdopodobniej z ksenofobicznych powodów, skrytykowała w listopadzie 2013 r. media za zbyt częste ogłaszanie publikacji o *Papuszy*²⁷. Pofestiwalowe recenzje ukazały się także m.in. w „Polityce”²⁸ i „Rzeczpospolitej”²⁹.

We wrześniu 2013 r. Tadeusz Sobolewski opublikował w „GW” recenzję filmu, w której trafnie dostrzegł iluzoryczność nadziei na integrację mniejszości romskiej z większościami społeczeństwami³⁰.

Wielu recenzentów prasowych wypowiedziało się na temat filmu po listopadowej premierze z 2013 r. Głosy recenzenckie miały duży zasięg społeczny, ponieważ pojawiały się w popularnych dziennikach i tygodnikach o tematyce ogólnej. Mogli się z nimi zapoznać czytelnicy dzienników „Gazeta Wyborcza”³¹ czy „Dziennik Gazeta Prawna”³². Recenzje opublikowały także m.in. redakcje tygodników „Wprost”³³ i „Polityka”³⁴.

Jeden z czytelników umieścił 15 listopada 2013 r. komentarz pod publikacją internetową recenzji Jacka Wakara z „Dziennika Gazety Prawnej”, w którym zupełnie nie odniósł się do filmu, ale przypomniał o wysokim poziomie przestępczości wśród Cyganów. Podpisał swą wypowiedź, uzasadnioną, ale zarazem skrajnie przepełnioną nietolerancją, pseudonimem „realista”. Tematykę artystyczną sprowadził do słów na temat Romów: „To ci kultura – cyganie, nieprzypadkowo tak się ich określa w języku polskim”³⁵.

²⁷ Tenże, *Papusza największym odkryciem festiwalu w Karlowych Warach*, 1 lipca 2013, https://wyborcza.pl/1,75410,14204192,_Papusza__odkryciem_festiwalu_w_Karlowych_Warach.html?disableRedirects=true (dostęp 16.03.2020).

²⁸ J. Wróblewski, *Obca wśród swoich*, „Polityka” 2013, nr 28, s. 74–75 (10–16 lipca 2013 r.); tenże, *Papusza już w kinach*, 9 lipca 2013, <https://www.polityka.pl/tygodnik-polityka/kultura/1548367,1,papusza-juz-w-kinach.read> (dostęp: 16.03.2020) (publikacja internetowa recenzji J. Wróblewskiego). Reklamowe hasło „Papusza już w kinach” zostało opublikowane w sieci przez redakcję „Polityki” zdecydowanie na wyrost, bo po pokazie festiwalowym, na kilka miesięcy przed premierą kinową.

²⁹ B. Hollender, *Piękno i emocje „Papuszy”*, „Rzeczpospolita” 2013, nr 153, s. 112 (3 lipca 2013 r.).

³⁰ T. Sobolewski, *Dziś wiodących tematów już nie ma*, „Gazeta Wyborcza” 2013, nr 212, s. 18–19 (11 września 2013 r.).

³¹ Tenże, *Gdzie indziej nam trzeba jechać*, „Gazeta Wyborcza” 2013, nr 266, s. 24–25 (15 listopada 2013 r.); tenże, 14 listopada 2013, *Gdzie indziej nam trzeba jechać*. „Papusza” w kinach, https://wyborcza.pl/piatekextra/1,129155,14954371,Gdzie_indziej_nam_trzeba_jechac__Papusza_w_kinach.html?disableRedirects=true (dostęp 16.03.2020).

³² J. Wakar, *Tren Papuszy*, „Dziennik Gazeta Prawna” 2013, nr 221 (15–17 listopada 2013 r.), dodatek „Kultura i Program TV”, s. K3 (15 listopada 2013 r.).

³³ W. Kwiatkowski, *Pieśń Papuszy*, „Wprost” 2013, nr 46, s. 94 (17 listopada 2013 r.).

³⁴ J. Wróblewski, *Talent wyklęty*, „Polityka” 2013, nr 46, s. 78.

³⁵ Zob. J. Wakar, „Papusza” – najlepszy polski film roku 2013?, 15 listopada 2013 [aktualizacja 26 listopada 2019] (w cytacie z komentarza pod tym tekstem – wyraz „Cyganie” z małej litery, tak jak w oryginale), <https://film.dziennik.pl/galeria/443228,papusza-najlepszy-polski-film-roku-2013-zdjecia.htm> (dostęp 16.03.2020).

Zainteresowanie publiczności filmem pobudzały także recenzje z prasy katolickiej, która ma w Polsce wielu czytelników. Dobry przykład to publikacja Edwarda Kabiesza w bardzo popularnym „Gościu Niedzielnym”³⁶ i ocena Anity Piotrowskiej z „Tygodnika Powszechnego”³⁷.

Popremierowe recenzje trafiły również do periodyków filmowych. Andrzej Kołodyński stwierdził w „Kinie”, że *Papusza* cechuje się wiarygodnością w przekazie wiedzy historycznej, subtelnością środków wyrazu i dużą siłą dramatyczną. Podsumował recenzję słowami: „To piękny, mądry film, który odsłania dużo więcej niż dramat jednostki”³⁸. Inną ocenę recenzentką ogłosił filmoznawca Tadeusz Lubelski. Jego publikacja ukazała się w czasopiśmie „Ekran. Film & Media”³⁹, znacznie mniej znanym niż periodyki „Kino” czy „Film”.

Filmem interesowały się redakcje czasopism społeczno-kulturalnych, np. Joanna Lisek uznała za walor *Papuszy* w recenzji dla żydowskiego kwartalnika „Cwiszn” to, że twórcy ustrzegli się idealizmu i sentymentalizmu⁴⁰.

Duże zainteresowanie czytelników musiały wzbudzać publikacje o *Papuszy* z regionalnej i lokalnej prasy gorzowskiej oraz zielonogórskiej, czyli wychodzącej w regionie, z którym poetka była związana biograficznie. Należała do nich recenzja P.T. Felisa dla gorzowskiego dodatku do „GW”⁴¹. Alicja Zell napisała o filmie w „Gazecie Lubuskiej”. Położyła nacisk na związek *Papuszy* z Gorzowem Wielkopolskim⁴². Odbiorcy prasy lokalnej chętnie czytają publikacje o filmach, których akcja rozgrywa się w ich miejscowości i regionie.

Między wypowiedziami medialnymi na temat *Papuszy* znalazł się też esej prasowy. Emilia Kledzik podzieliła się swymi wrażeniami na temat filmu z 2013 r. i reportażu A. Kuźniak w tekście wydrukowanym w periodyku „Czas Kultury”⁴³.

---

³⁶ E. Kabiesz, *Wykluczona. Porównania pomiędzy „Papuszą” i „Moim Nikiforem” narzucają się same, Nikifor malował, Papusza tworzyła poezję*, „Gość Niedzielnym” 2013, nr 45, s. 62–63 (numer z 10 listopada 2013 r.) (zob. też <https://www.gosc.pl/doc/1766938>. Wykluczona) (dostęp 16.03.2020).

³⁷ A. Piotrowska, *Gdzie jest Papusza*, „Tygodnik Powszechny” 2013, nr 46, s. 42–43 (17 listopada 2013); też, *Gdzie jest Papusza*, 11 listopada 2013, <https://www.tygodnikpowszechny.pl/gdzie-jest-papusza-21109> (dostęp 16.03.2020).

³⁸ A. Kołodyński, *Papusza*, „Kino” 2013, nr 11, s. 66–67.

³⁹ T. Lubelski, *Czyja Papusza?*, „Ekran. Film & Media” 2013, nr 6, s. 39 (numer datowany: listopad–grudzień 2013 r.).

⁴⁰ J. Lisek, *„Ja się na poetkę nie prosiłam...”. Rozważania wokół filmu „Papusza”*, „Cwiszn. Żydowski Kwartalnik o Literaturze i Sztuce” 2013, nr 4, s. 113–116 (zima 2013 r.).

⁴¹ Zob. P.T. Felis, *Papusza*, „Gazeta Wyborcza Gorzów Wielkopolski Zielona Góra” 2013, nr 266, s. 9 (21 listopada 2013 r.).

⁴² A. Zell, *Moje spotkanie z Papuszą*, „Gazeta Lubuska” 2014, nr 241, s. 6 (16 października 2014 r.). Publikacja internetowa artykułu A. Zell: [A. Zell], *Moje spotkanie z Papuszą w Wiedniu*, <https://warszawa.naszemiasto.pl/moje-spotkanie-z-papusza-w-wiedniu/ar/c13-2553804> (dostęp 16.03.2020).

⁴³ E. Kledzik, *Biedni Polacy patrzą na Papuszę*, „Czas Kultury” 2013, nr 5, s. 111–121. Wersja elektroniczna: też, *Biedni Polacy patrzą na Papuszę*, <http://czaskultury.home.pl/index.php?mod=archiwumtekst&id=11744> (dostęp 17.04.2020).

Nieliczne publikacje w czasopismach dotyczyły muzyki Jana Kantego Pawлуśkiewicza. Kompozycje artysty ogromnie podniosły wartość estetyczną *Papuszy*. Warstwę muzyczną filmu oceniła wysoko piosenkarka Magda Umer. Latem 2013 r., czyli jeszcze przed premierą, pisała o niej w romskim periodyku „Dialog Pheniben”. Odebrała melodie Pawлуśkiewicza jako bliskie autentycznie cygańskim⁴⁴. Zasadniczą rolę w oprawie muzycznej filmu odgrywa poemat symfoniczny kompozytora *Harfy Papuszy* z 1994 r.⁴⁵.

Papusza szybko trafiła na płytę DVD. Film opublikowała w 2014 r. firma Agora S.A.⁴⁶. W dystrybucji DVD pomagała reklama w prasie i w internecie.

DVD z *Papuszą* została wprowadzona na rynek krótko po premierze kinowej, 20 marca 2014 r.⁴⁷. Płyta spotkała się z życzliwym przyjęciem odbiorców. Świadczą o tym m.in. wysokie oceny i życzliwe recenzje internautów dostępne na portalu internetowym Empik.com. W marcu 2020 r. najnowsza recenzja pochodziła z 28 marca 2019 r.⁴⁸. Jak widać, nagranie DVD bardzo przedłużyło funkcjonowanie *Papuszy* w obiegu społecznym.

Poza tematem artykułu znajduje się zagadnienie popularyzacji filmu *Papusza* w prasie telewizyjnej. Dotyczy ono bardziej recepcji dzieła małżeństwa Krauze w telewizji niż jego promocji w czasopismach o szerszej tematyce oraz w internecie. W sieci internetowej można łatwo znaleźć nagrania niektórych programów telewizyjnych i wywiadów radiowych na temat *Papuszy*, a przynajmniej informacje na ich temat. Materiały audiowizualne i audialne tego rodzaju często są dostępne bezpłatnie.

O *Papuszy* – w internecie

Papusza ma bogatą recepcję internetową.

W internetowej bazie filmu polskiego Filmpolski.pl, prowadzonej przez Szkołę Filmową w Łodzi, opublikowano informacje o filmie i fotosy⁴⁹.

Kluczowe znaczenie w internetowej recepcji *Papuszy* ma portal Filmweb. Są tam dostępne opis filmu, wykazy realizatorów, wykonawców i nagród,

---

⁴⁴ „*Papusza*”. *Nuty pojednania. Magda Umer specjalnie dla „Dialogu – Pheniben” o muzyce do filmu „Papusza”, „Dialog Pheniben”* 2013, nr 11, s. 47 (numer z lipca–sierpnia–września 2013 r.).

⁴⁵ K. Chacińska, *Muzyczno-literackie inspiracje poezją Bronisławy Wajs w poemacie symfonicznym Jana Kantego Pawлуśkiewicza pt. Harfy Papuszy*, „Ars inter Culturas” 2015, R. 4, vol. 4, s. 182.

⁴⁶ Zob. *Papusza* [film], 2013 r.,..., DVD.

⁴⁷ <https://www.empik.com/papusza-dvd,p1094289605,film-p> (dostęp 17.04.2020) (portal internetowy Empic.com).

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ <http://www.filmpolski.pl/fp/index.php?film=1228613> (dostęp 2.04.2020) (opis filmu *Papusza* na portalu filmpolski.pl).

galeria zdjęć oraz filmowy zwiastun⁵⁰. Oprócz tego można m.in. obejrzeć relację wideo z premiery z 15 listopada 2013 r.⁵¹

Na stronie jest dostępna także recenzja redakcji Filmwebu. Powstała przed pokazem premierowym, 13 września 2013 r. Napisał ją Łukasz Muszyński. Podziwiał oryginalny sposób narracji oraz aktorstwo Zbigniewa Walerysia, który zagrał męża poetki – Dionizego Wajsa. Spodobała mu się strona wizualna filmu⁵².

Szczególne znaczenie portalu Filmweb w recepcji filmu z 2013 r. w internecie wynika z tego, że jest to strona nie tylko multimedialna, ale także interaktywna.

Już w okresie od września do pierwszej połowy listopada 2013 r. dwanaście osób deklarowało w komentarzach pod zwiastunem opublikowanym na Filmweb zainteresowanie filmem. Chwalili muzykę i czarno-białe zdjęcia. Część osób stwierdzała: „Czekam z niecierpliwością”, „Czekam, oj czekam”, „Ja też się nie mogę doczekać”, „Chętnie obejrzę”, „Zapowiada się piękny film”⁵³. Poza tym kinomani dyskutowali w komentarzach pod recenzją Muszyńskiego. Niektórzy podzielali jego opinie w całości, inni częściowo. Internauci zwrócili uwagę na fakt, że recenzent nic nie napisał o znakomitej muzyce do filmu⁵⁴. Na portalu znajduje się tylko jedna „recenzja użytkownika”. Autorka Paulina Leszczyńska (Miss_Jocker) wysoko oceniła oprawę muzyczną, współtworzącą klimat *Papuszy*⁵⁵.

Internauci żywo dyskutowali przez ponad sześć lat na temat filmu na forum na Filmwebie. Wypowiedzieli wiele pozytywnych ocen. Zwracali uwagę głównie na stronę estetyczną dzieła. Chwalili twórców za zdjęcia i muzykę. Podobał się im psychologiczny portret Papuszy. Obdarzali superlatywami Walerysia. Jeden z widzów wypowiedział pogląd, że *Papusza* zasługuje na Oscara. Zdarzały się także wypowiedzi krytyczne. Jedna osoba uznała Budnik w roli dorosłej Papuszy za pomyłkę obsadową. Nie dostrzegła w grze aktorki siły dramatycznego wyrazu. Inny odbiorca ostro skrytykował Pawlickiego. Nie podobała się też nielinearna narracja biograficzna, trudna dla części odbiorców. Spowodowała według nich niespójność akcji. Internauta o nicku ChrisKrasz napisał np.: „Wszystko popsuka niespójność akcji. Film piękny, gra aktorska wspaniała, każdy kadr z osobna to piękne zdjęcie. Niestety, ciężko się nieraz połapać czy aktualna akcja jest przed wojną, czy po wojnie, psuje to całość odbioru. Przepiękna muzyka”. Z uwagą o nielinearnej narracji polemizowała Meegi 123. Według niej film stał się dzięki takiemu zabiegowi oryginalny

⁵⁰ <https://www.filmweb.pl/film/Papusza-2013-639536> (dostęp 2.04.2020) (podstrona nt. filmu *Papusza* na portalu filmweb.pl)

⁵¹ <https://www.filmweb.pl/video/Relacja+wideo/Uroczysta+premiery+%22Papuszy%22-32194> (dostęp 2.04.2020).

⁵² Ł. Muszyński, *Poetka wyklęta*, <https://www.filmweb.pl/reviews/recenzja-filmu-Papusza-14734> (dostęp 2.04.2020).

⁵³ <https://www.filmweb.pl/video/Zwiastun/nr+1-31715> (dostęp 2.04.2020).

⁵⁴ <https://www.filmweb.pl/reviews/recenzja-filmu-Papusza-14734> (dostęp 2.04.2020).

⁵⁵ Miss_Joker, *Dar czy przekleństwo?*, <https://www.filmweb.pl/reviews/recenzja-filmu-Papusza-17437> (dostęp 2.04.2020) (recenzja opublikowana 15 czerwca 2015 r.).

i zyskał głębię psychologiczną. Opinię tę można uznać za słuszną, ale nietypowe ujęcie fabuły utrudniało odbiór filmu osobom o małej wiedzy historycznej. Nie mogło się podobać widzom, którzy rzadko oglądali artystyczne produkcje filmowe przed zapoznaniem się z dziełem z 2013 r. Wśród głosów krytycznych znalazła się trafna opinia, że *Papusza*, czyli opowieść o poetce, to za mało poetycki film. Twórcom na pewno trudno byłoby połączyć realizm z akcentami lirycznymi. Nieunikniony w dyskusji był temat związany z negatywnym wizerunkiem rodaków Papuszy w Polsce. Dyskusja jest całkiem aktualna, bo na początku kwietnia 2020 r. ostatnia wypowiedź pochodziła z końca 2019 r.⁵⁶.

W dyskusji internetowej nad *Papuszą* pozytywne jest, że internauci wypowiadają bardzo różne oceny – od superlatywnych oraz umiarkowanie pochwalnych i krytycznych po zdecydowanie negatywne. Oznacza to, że produkcja Kos-Krauze i Krauzego dobrze pełni podstawowe zadanie, jakie stoi przed dziełem artystycznym, czyli wzbudza emocje.

Długo, jak dotąd ciągle, funkcjonowanie filmu *Papusza* w świadomości społecznej jest możliwe dzięki temu, że po stosunkowo krótkiej i raczej niszowej krajowej dystrybucji kinowej można go obejrzeć na DVD, a także, co najważniejsze, w internecie, m.in. w serwisie internetowym Netflix⁵⁷.

Zainteresowanie internautów wzbudził wywiad publicystki „Dziennika Zachodniego” z Katowic Katarzyny Spyrki z cygańskim muzykiem Don Wasylem, opublikowany na jej blogu 28 listopada 2013 r. Licznych czytelników oburzyła wypowiedź Don Wasyla, jakoby artystyczny film *Papusza* był ze strony twórców komercyjną próbą „zarobienia” na kulturze cygańskiej. Większość autorów 34 komentarzy pochodzących z okresu 28 listopada 2013 – 4 listopada 2014 r. zarzucała muzykowi zawiść⁵⁸.

Wartościowy materiał, dostępny w sieci internetowej, to rejestracja filmowa spotkania z Krauzem jako reżyserem *Papuszy*, zorganizowanego w Domu Spotkań z Historią w Warszawie. Opublikowano ją w 2014 r. na YouTube⁵⁹.

Ważnym wydarzeniem artystycznym i jednocześnie medialnym roku 2013 była edycja dwupłytyowego albumu CD z muzyką Pawлуśkiewicza z filmu *Papusza – Papusza. Muzyka filmowa*. Wydawcy to Agora oraz Narodowe Centrum Kultury. Muzyka z płyty jest, a przynajmniej była długo, legalnie dostępna na portalu YouTube⁶⁰.

⁵⁶ <https://www.filmweb.pl/film/Papusza-2013-639536/discussion> (dostęp 3.04.2020) (forum filmu *Papusza* na Filmweb.pl).

⁵⁷ Zob. <https://www.netflix.com/pl/title/81078812> (dostęp 2.04.2020).

⁵⁸ *Don Wasyl: Jesteśmy zbulwersowani filmem Papusza. Znow ktoś chce zarobić na kulturze cygańskiej*, <http://blogi.dziennikzachodni.pl/poprostupytam/2013/11/28/don-vasyl-jestesmy-zbulwersowani-filmem-papusza-znow-ktos-chce-zarobic-na-kulturze-cyganskiej/> (dostęp 2.04.2020).

⁵⁹ *Dom Spotkań z Historią prezentuje. Papusza. Spotkanie z reżyserem Krzysztofem Krauzem* (41 minut, 21 sekund), <https://www.youtube.com/watch?v=tYqWo8y2G18> (dostęp 2.04.2020) (data publikacji materiału na youtube: kwiecień 2014 r.).

⁶⁰ *Papusza. Muzyka filmowa*, muzyka J.K. Pawлуśkiewicz, 2 płyty CD digital, stereo, Agora, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2013. Zob. też <https://www.youtube.com/>

Podsumowanie

Papusza Kos-Krauze i Krauzego to nie tylko wydarzenie roku 2013, ale ważna pozycja w dorobku polskiej kinematografii. Film ma duże znaczenie artystyczne i społeczne.

Waga artystyczna *Papuszy* wynika z jej dużej wartości jako dzieła sztuki. Za słabość filmu można uznać nielinerną, niechronologiczną narrację⁶¹, która jest utrudnieniem w odbiorze dla części widzów⁶². W ten sposób twórcy osłabili przekaz edukacyjny, w tym wychowawczy.

Rola społeczna filmu *Papusza* polega na podjęciu na publicznym, artystycznym forum tematyki etnicznej, trudnej dla Polaków, i historycznej, jeszcze trudniejszej dla większości rodaków poetki. Para reżyserów-scenarzystów uniknęła operowania negatywnym stereotypem Cygana. Jednocześnie twórcy nie upiększali rzeczywistości społecznej, przedstawili ją wiarygodnie. Uczynili to, np. przypominając o konfliktach *Papuszy* z prawem⁶³. Z punktu widzenia polskich widzów bardzo ważne jest udokumentowanie Zagłady Romów z czasu II wojny światowej⁶⁴, czyli tematu mało znanego większości Polaków.

Film z 2013 r. stanowił przez kilka lat ważny medialny temat. Miarodajna informacja o odbiorze społecznym *Papuszy* wypowiedzi w dyskusji z portalu Filmweb. Można to powiedzieć także o komentarzach do publikacji internetowych. Reprezentatywność przywołanego materiału empirycznego wynika z faktu dużego zróżnicowania ocen wypowiedzianych przez internautów, pomimo że komentarze pod publikacjami są nieliczne. Film wzbudza pozytywne i negatywne emocje. Konkretne uwagi na temat dodatnich, a także ujemnych ocen zostały zaprezentowane we wcześniejszej części artykułu. Część widzów odnosi się do bohaterki i problematyki podjętej przez twórców z tolerancją i zrozumieniem. Inni zachowują uprzedzenia. Ksenofobiczne wypowiedzi z pewnością są szczere. Niektóre tolerancyjne głosy mogą mieć jedynie powierzchowny, konwencjonalny charakter. Taka sytuacja była do przewidzenia. Twórcy osiągnęli jednak cel, jakim było udokumentowanie oraz popularyzacja postaci Wajs i Ficowskiego, wprowadzenie tych osób do kultury masowej. Efekt pracy małżeństwa Krauze jest na tyle interesujący, że uzyskał szeroki rozgłos medialny.

---

watch?v=051K97vPFiY&list=PLc9wwovoIiGfrYQvw4SbftqeEJ2XRclKC (dostęp 1.04.2020) (publikacja internetowa pod hasłem „oficjalny odsłuch albumu”) (muzykę opublikował na youtube współwydawca albumu – Agora). Internautka Krystyna Lipińska-Jacewicz napisała taką ocenę muzyki Pawлуśkiewicza i całego filmu *Papusza* pod tą publikacją na youtube: „Piękna, lubię jej słuchać. Film smutny. Muzyka Mistrza Ekstra”, tamże (dostęp 4.04.2020).

⁶¹ *Papusza* [film], 2013 r.,..., DVD... .

⁶² <https://www.filmweb.pl/film/Papusza-2013-639536/discussion> (dostęp 3.04.2020).

⁶³ *Papusza* [film], 2013 r.,..., DVD... .

⁶⁴ Tamże.

Bibliografia

- Bronisława Wajs-Papusza (17.08.1908 – 8.02.1987). *Zestaw bibliograficzny*, oprac. A. Sokółka, D. Zielińska, Gorzów Wielkopolski 2018.
- Chacińska K., *Muzyczno-literackie inspiracje poezją Bronisławy Wajs w poemacie symfonicznym Jana Kantego Pawлуśkiewicza pt. „Harfy Papuszy”*, „Ars inter Culturas” 2015, R. 4, vol. 4, s. 175–185.
- Felis P.T., *Papusza*, „Gazeta Wyborcza Gorzów Wielkopolski Zielona Góra” 2013, nr 266, s. 9.
- Felis P.T., *Piękna siostra Nikifora*, „Gazeta Wyborcza” 2013, nr 152, s. 14. Edycja internetowa: tenże, *Papusza największym odkryciem festiwalu w Karłowich Warach* – https://wyborcza.pl/1,75410,14204192,_Papusza__odkryciem_festiwalu_w_Karlowych_Warach.html?disableRedirects=true (dostęp 16.03.2020).
- Grodź I., *„Harfa Papuszy”. Kwestie społeczne w „Papuszy” Krzysztofa Krauze i Joanny Kos-Krauze (2013)*, w: *Společno-polityczne inspiracje w kulturze i sztuce audiowizualne*, red. Ł. Jureńczyk, Bydgoszcz 2016, s. 11–42.
- Hollender B., *Piękno i emocje „Papuszy”*, „Rzeczpospolita” 2013, nr 153, s. 112.
- Jowita Budnik. *Antygwiazda*, rozmawiał R. Praszyński, „Viva!” 2013, nr 24, s. 63–68.
- Kabiesz E., *Wykluczona. Porównania pomiędzy „Papuszą” i „Moim Nikiforem” narzucają się same, Nikifor malował, Papusza tworzyła poezję*, „Gość Niedzielny” 2013, nr 45, s. 62–63. Edycja internetowa: <https://www.gosc.pl/doc/1766938.Wykluczona> (dostęp 16.03.2020).
- Kledzik E., *Biedni Polacy patrzą na Papuszę*, „Czas Kultury” 2013, nr 5, s. 111–121. Edycja internetowa: tenże, *Biedni Polacy patrzą na Papuszę*, <http://czaskultury.home.pl/index.php?mod=archiwumtekst&id=11744> (dostęp 17.04.2020).
- Kołodyński A., *Papusza*, „Kino” 2013, nr 11, s. 66–67.
- Krzyżanowski P.J., Wasilewski K., *Papusza – od napiętnowanej do bohaterki*, w: *Bronisława Wajs-Papusza (1908 – 1987). Biografia i dziedzictwo*, red. D.A. Rymar, Gorzów Wielkopolski 2017, s. [67]–97.
- Kto jest dziś Cyganem Europy?* Z Joanną Kos-Krauze i Krzysztofem Krauze rozmawia J. Sławińska, „Kino” 2013, nr 11, s. 13–16.
- Kuźniak A., *Papusza*, Wołowiec 2013.
- Kwiatkowski W., *Pieśń Papuszy*, „Wprost” 2013, nr 46, s. 94.
- Lisek J., *„Ja się na poetkę nie prosiłam...”. Rozważania wokół filmu „Papusza”*, „Cwiszn. Żydowski Kwartalnik o Literaturze i Sztuce” 2013, nr 4, s. 113–116.
- Lubelski T., *Czyja Papusza?*, „Ekrany. Film & Media” 2013, nr 6, s. 39 (numer datowany: listopad–grudzień 2013 r.).
- Maciejewski Ł., *Jestem moim życiorysem*, „Polityka” 2013, nr 1, s. 76–78. Edycja internetowa: tenże, *Krzysztof Krauze i jego Papusza* – <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kultura/1534027,2,krzysztof-krauze-i-jego-papusza.read?page=4&moduleId=5311> (dostęp 16.03.2020).
- Maciejewski Ł., *Poezja z prozy*, „Temi. Galicyjski Tygodnik Informacyjny” 2013, nr 22, s. 22.
- Nasza czy ich Papusza?* O najnowszym filmie poświęconym cygańskiej poetce Papuszy z reżyserką i scenarzystką Joanną Kos-Krauze rozmawia J. Rolińska, „Fokus Historia” 2013, nr 11, s. 82–83.
- „Papusza”. Nuty pojednania. Magda Umer specjalnie dla „Dialogu Pheniben” o muzyce do filmu „Papusza”*, „Dialog Pheniben” 2013, nr 11, s. 46–47.
- Piotrowska A., *Gdzie jest Papusza*, „Tygodnik Powszechny” 2013, nr 46, s. 42–43. Edycja internetowa: tenże, *Gdzie jest Papusza*, <https://www.tygodnikpowszechny.pl/gdzie-jest-papusza-21109> (dostęp 16.03.2020).
- Sadowska M., *Papusza. Historia znikania*, „Newsweek Polska” 2013, nr 28, s. 80–83. Edycja internetowa: tenże, *Papusza. Historia znikania* – <https://www.newsweek.pl/papusza-historia-znikania-newsweekpl/cq19egw> (dostęp 16.03.2020).
- Sobolewski T., *Dziś wiodących tematów już nie ma*, „Gazeta Wyborcza” 2013, nr 212, s. 18–19.

- Sobolewski T., *Gdzie indziej nam trzeba jechać*, „Gazeta Wyborcza” 2013, nr 266, s. 24–25. Edycja internetowa: tenże, *Gdzie indziej nam trzeba jechać*, „Papusza” w kinach – https://wyborcza.pl/piatekekstra/1,129155,14954371,Gdzie_indziej_nam_trzeba_jechac_Papusza_w_kinach.html?disableRedirects=true (dostęp 16.03.2020).
- Strzelecka M., *Papusza wyklęta*, „Wprost” 2011, nr 51/52, s. 124–126. Edycja internetowa: *Papusza wyklęta*, dodano: 11 grudnia 2011, <https://www.wprost.pl/284006/papusza-wyklęta.html> (dostęp 13.03.2020).
- Subbotka D., *Papusza w sześciu odsłonach*. Rozmowa z Joanną Kos-Krauze, „Gazeta Wyborcza” 2010, nr 234, s. 16–17. Edycja internetowa: *Papusza w sześciu odsłonach*, rozmawiała D. Subbotka, 6 października 2010, https://wyborcza.pl/1,75410,8468946,Papusza_w_szesciu_odslonach.html?disableRedirects=true (dostęp 13.03.2020).
- Szawiel A., *Byłam Cyganką*. Rozmowa z Jowitą Budnik, „Gazeta Wyborcza” 2013, nr 265, dodatek „Gazeta Stołeczna”, s. 6.
- Szeliga P., *Każdy chce zobaczyć, jak się dziś robi kino. Spore tłumy na castingu do filmu o Papuszy. Filmowcy szukają w Sączu setki statystów*, „Gazeta Krakowska” 2012, nr 244, dodatek „Gazeta Nowosądecka”, s. B02.
- Szeliga P., *Papusza w Miasteczku Galicyjskim*, „Dziennik Polski” 2012, nr 245, dodatek „Kronika Małopolska”, s. B02. Edycja internetowa: tenże, *Papusza w Miasteczku Galicyjskim*, 19 października 2012, <https://dziennikpolski24.pl/papusza-w-miasteczku-galicyjskim/ar/3189636> (dostęp 13.03.2020).
- Szoska M., *Zatrzymana w kadrze... Filmowa Papusza*, w: *Wielka wędrówka i wielki postój. Wizerunki Romów w literaturze, historii, sztuce*, red. G. Pawlak, A. Sobieska, Warszawa 2017, s. 127–144.
- Tajemnice taboru*. Z aktorem Antonim Pawlickim rozmawia J. Gajda-Zadworna, „W Sieci” 2013, nr 48, s. 59.
- Wakar J., *Tren Papuszy*, „Dziennik Gazeta Prawna” 2013, nr 221, dodatek „Kultura i Program TV”, s. K 3.
- Wasilewski K., *Prasowe wizerunki Bronisławy Wajs-Papuszy*, w: *Cyganie/Romowie w Polsce. Dawne i współczesne konteksty 1964 roku. Księga dedykowana Panu Edwardowi Dębickiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin oraz sześćdziesiątą rocznicę pracy twórczej i artystycznej*, red. B.A. Orłowska, P. Krzyżanowski, Gorzów Wielkopolski 2015, s. 271–282.
- Wejbert-Wąsiewicz E., *Biografia artystyczna i mit (na przykładzie Papuszy J. Kos-Krauze i K. Krauzego)*, „Kultura i Edukacja” 2016, nr 1, s. 117–139.
- Wernio M., *Szlachetna prostota*, „FilmPro” 2012, nr 2, s. 43–49 (wywiad z W. Staroniem i K. Ptakiem).
- Wróblewski J., *Obca wśród swoich*, „Polityka” 2013, nr 28, s. 74–75. Edycja internetowa: tenże, *Papusza już w kinach*, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kultura/1548367,1,papusza-juz-w-kinach.read> (dostęp 16.03.2020).
- Wróblewski J., *Talent wyklęty*, „Polityka” 2013, nr 46, s. 78.
- Wyjście z dygotu*, z Joanną Kos-Krauze rozmawia M. Lankosz, „Wysokie Obcasy” 2013, nr 46, s. 10–14.
- Zagrać Cygankę*. Jowita Budnik. Aktorka, która stworzyła kreację w „Papuszy” opowiada o poezji, pracy i urodzie, „Rzeczpospolita” 2013, nr 264, s. A 12.
- Zawadzki A., *Papusza. Granice przynależności*, Szczecin 2018.
- Zell A., *Moje spotkanie z Papuszą*, „Gazeta Lubuska” 2014, nr 241, s. 6. Edycja internetowa: [A. Zell], *Moje spotkanie z Papuszą w Wiedniu* – <https://warszawa.naszemiasto.pl/moje-spotkanie-z-papusza-w-wiedniu/ar/c13-2553804> (dostęp 16.03.2020).

Filmografia

Papusza [film], 2013 r., reż. J. Kos-Krauze, K. Krauze, scenariusz J. Kos-Krauze, K. Krauze, DVD, Agora SA, Warszawa 2014 (131 minut).

Fonografia

Papusza. Muzyka filmowa, muzyka J.K. Pawлуskiewicz, 2 płyty CD digital, stereo, Agora, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2013.

Netografia

Dom Spotkań z Historią prezentuje. Papusza. Spotkanie z reżyserem Krzysztofem Krauze (41 minut, 21 sekund), <https://www.youtube.com/watch?v=tYQWo8y2Gl8> (dostęp 2.04.2020) (data publikacji materiału na youtube: kwiecień 2014).

Don Vasył: Jesteśmy zbulwersowani filmem Papusza. Znow ktoś chce zarobić na kulturze cygańskiej, <http://blogi.dziennikzachodni.pl/poprostupytam/2013/11/28/don-vasyl-jestemy-zbulwersowani-filmem-papusza-znow-ktos-chce-zarobic-na-kulturze-cyganskiej/> (dostęp 2.04.2020).

Forum dyskusyjne filmu nt. J. Kos-Krauze i K. Krauzego *Papusza* na portalu filmowym Filmweb.pl, <https://www.filmweb.pl/film/Papusza-2013-639536/discussion> (dostęp 3.04.2020).

gaw [pseud.], „*Papusza*”, *film o romskiej poetce, pokazany w Andrychowie*. „*Zmieni myślenie ludzi?*”, 16 października 2013, https://wyborcza.pl/1,75398,14785644,_Papusza___film_o_romskiej_poetce___pokazany_w_Andrychowie_.html?disableRedirects=true (dostęp 14.03.2020).

Maciejewski Ł., *Biografia, która boli i uwiera*. „*Papusza*” na DVD, 23 kwietnia 2014, aktualizacja 22 listopada 2019, <https://film.dziennik.pl/dvd-blue-ray/artykuly/456876,papusza-biografia-ktora-boli-i-uwiera.html> (dostęp 17.04.2020).

Miss_Joker [P. Leszczyńska], *Dar czy przekleństwo?*, <https://www.filmweb.pl/reviews/recenzja-filmu-Papusza-17437> (dostęp 2.04.2020).

Muszyński Ł., *Poetka wyklęta*, <https://www.filmweb.pl/reviews/recenzja-filmu-Papusza-14734> (dostęp 2.04.2020).

Oficjalny odsłuch albumu CD *Papusza. Muzyka filmowa*, muzyka J.K. Pawлуskiewicz, <https://www.youtube.com/watch?v=o51K97vPFiY&list=PLC9wwovoIiGfrYQvw4SbftqeEJ2XRclKC> (dostęp 1.04.2020).

Portal internetowy Empik.com – oceny i recenzje internautów nt. płyty DVD z filmem J. Kos-Krauze i K. Krauzego *Papusza*, <https://www.empik.com/papusza-dvd,p1094289605,film-p> (dostęp 17.04.2020).

Portal internetowy Filmpolski.pl – opis filmu J. Kos-Krauze i K. Krauzego *Papusza* z 2013 r., <http://www.filmpolski.pl/fp/index.php?film=1228613> (dostęp 2.04.2020).

Portal internetowy Filmweb.pl – podstrona nt. filmu *Papusza* z 2013 r., <https://www.filmweb.pl/film/Papusza-2013-639536> (dostęp 2.04.2020).

Premiera „Papuszy” w Olsztynie. Przyjadą twórcy i gwiazdy!, 2013-11-06, <http://orientacja.pl/178110,Premiera-Papuszy-w-Olsztynie-Przyjada-tworcy-i-gwiazdy.html> (dostęp 14.03.2020).

Relacja wideo z premiery *Papuszy* z 15 listopada 2013 r., <https://www.filmweb.pl/video/Relacja+wideo/Uroczysta+premiery+%22Papuszy%22-32194> (dostęp 2.04.2020).

Serwis internetowy Netflix.com – film Kos-Krauze i Krauzego *Papusza*, <https://www.netflix.com/pl/title/81078812> (dostęp 2.04.2020).

Wakar J., „*Papusza*” – *najlepszy polski film roku 2013?*, <https://film.dziennik.pl/galeria/443228,papusza-najlepszy-polski-film-roku-2013-zdjecia.htm> (dostęp 16.03.2020).

Zwiastun filmu *Papusza* z 2013 r., <https://www.filmweb.pl/video/Zwiastun/nr+1-31715> (dostęp 2.04.2020).